

ПРАВО

УДК 341.3

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2024.60.58-65>

Ольга СЛЮСАРЕНКО, канд. юрид. наук

ORCID ID: 0000-0003-0994-1010

e-mail: olya_sunnyday@ukr.net

Національна академія Служби безпеки України, Київ, Україна

ПРАВОВА ПРИРОДА МЕДІАЦІЇ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Вступ. Медіація в реаліях сучасного світу є одним із найпоширеніших методів мирного вирішення збройних конфліктів, головним чином завдяки своїй гнучкій процедурі, що дозволяє сторонам добровільно приймати рішення щодо їх участі в медіації, здійснювати вільний вибір медіатора та приймати або відхиляти умови вирішення конфлікту, встановлені під час медіаційної процедури.

Методи. Використано діалектичний, історичний, порівняльно-правовий методи під час дослідження міркувань вчених-медіаторів щодо доцільності використання процедури медіації під час врегулювання конфліктних ситуацій; системно-структурний, формально-логічний методи – для визначення положень, які доцільно врахувати у процесі використання медіації в умовах збройного конфлікту; методи аналізу, узагальнення та синтезу – для розробки авторських пропозицій щодо доцільності використання процедури медіації та безпосереднього залучення медіаторів до роботи з військовослужбовцями, цивільним населенням та під час переговорних процесів.

Результати. Узагальнено та систематизовано дослідження різних поглядів учених на роль медіатора – як посередника безпосередньо під час міжнародних політичних перемовин та мирних врегулювань в умовах збройного конфлікту. Окремлено основні фактори, що впливають на характер, процес та безпосередньо результат медіації в умовах збройного конфлікту. Визначено роль медіатора під час роботи з примирення із цивільним населенням та військовослужбовцями в умовах збройного конфлікту, а також як переговорника під час переговорного процесу між сторонами, що воюють, а процедуру медіації розглянуто як міжнародний інструмент примирення. Розроблено й описано напрями, у яких доречно на практиці використовувати медіацію під час різних фаз військових конфліктів та задля розбудови світової культури примирення.

Висновки. Результати цього дослідження розвивають новий підхід застосування процедури медіації (посередництва) під час вирішення збройних конфліктів, характеризуються основні суб'єкти медіації – сторони конфлікту та медіатор, а також здійснено аналіз їх рішень щодо використання процедури медіації. Дослідження дає змогу краще зрозуміти складність посередництва у збройному конфлікті. У статті пропонується розглянути медіацію як стрімко зростаючу сферу та практику міжкультурного та міжнародного посередництва і примирення.

Ключові слова: збройний конфлікт, медіація, медіаційна процедура, посередництво, сторони, медіатор, примирення.

Вступ

Весь світ із початку 90-х років минулого століття являє собою жакливу картину – картину нездатності належно поводитися з конфліктами. Ця нездатність проявляється вже у нашому найближчому оточенні: малі війни у сім'ях, ворожнеча із сусідами, жорстокість у поводженні з людьми, що проявляється вже у шкільному віці. Люди, які здаються абсолютно "нормальними", стають потворами, коли їм надається можливість безкарно випустити свою агресію на тих, на кого їм вкаже громадськість як на їхніх ворогів. Які б об'ґрунтовані та необ'ґрунтовані причини не підштовхували їх до цього, люди, які діють в агресивний спосіб, стають винними в тому, що вони підтримують, пропагують і виправдовують агресію та насильство як "природні" засоби вирішення конфлікту. Тому виникає логічне запитання: де люди можуть навчитися конструктивно поводитися з агресією та конфліктами, якщо цьому ніде не вчать?! При цьому існує вже досить багато випробуваних, у тому числі і в "гарячих точках", ненасильницьких способів вирішення конфліктів, якими можна користуватися у всіх галузях життя людей, і особливо в соціальній сфері. Одним із таких способів є "медіація" – посередництво у конфліктах незалежних третіх осіб (Besemer, 1994). Медіація є вживаним і дієвим альтернативним способом врегулювання суперечок та конфліктних ситуацій, який обов'язково необхідно популяризувати та використовувати для розбудови нових суспільних відносин та інституту примирення. На сьогодні медіацію необхідно розглядати не лише як дієву переговорну процедуру, а й як стрімко зростаючу сферу та

практику міжкультурного та міжнародного посередництва і примирення.

Залучення медіаторів до переговорних процесів з примирення та вирішення конфліктних ситуацій, як на міждержавному, так і на внутрішньодержавному рівнях, в умовах збройного конфлікту може сприяти тому, що навіть емоційно розгойдані конфлікти можна вирішити розумно та задовільно для всіх учасників конфліктної ситуації. Як показує практичний дієвий міжнародний досвід, у політичних зіткненнях за допомогою медіації також можна уникнути непотрібної конфронтації та запеклості у відносинах між учасниками конфлікту.

Огляд літератури. Тема медіації є предметом багатьох досліджень науковців і практиків, зокрема: А. Анцупової, В. Баранової, О. Белікової, О. Бобрової, Є. Борисової, Г. Бруки, С. Васильчака, А. Горової, В. Жмудь, В. Землянської, Г. Зери, Г. Єрьоменко, С. Калашникової, Р. Ковалю, К. Михайлової, Ю. Михальського, Г. Огренчука, І. Панової, Т. Подковенка, А. Шипилової, В. Яковлевої та інших (Озерський, 2020).

За визначенням медіаційного практика та науковця Галини Єрьоменко, медіація є процесом, під час якого зустрічаються разом двоє чи більше сторін у присутності третьої – нейтральної – сторони (медіатора), яка сприяє досягненню сторонами взаємної згоди у вирішенні спору, а фокус зосереджено на інтересах сторін, а не на правових позиціях та договірних правах, і у випадку медіації конфліктуючі сторони самі знаходять рішення (Єрьоменко, 2020).

Науковець Ірина Басова, констатує, що в умовах сьогоднішнього основний масив врегулювання спорів припадає

© Слюсаренко Ольга, 2024

на розгляд суду, проте запровадження воєнного стану значно посилює роль позасудових органів у врегулюванні конфліктів. Це обумовлено передусім тим, що судові органи розпочали працювати з певними особливостями, адаптуючись до умов сьогодення, деякі з них припинили свою роботу або змінили місцезнаходження, змінилась територіальна підсудність справ, ускладнено прийняття рішень тощо. У зв'язку із цим саме процедура медіації як альтернативний, позасудовий шлях вирішення спорів в умовах воєнного часу є як ніколи актуальною (Басова, 2024).

Абсолютно підтримуємо думку дослідників у цій сфері, проте варто зазначити, що всі ці дослідження вітчизняних науковців здійснено в межах розгляду медіації як альтернативного позасудового способу вирішення конфліктів, який дає змогу розвантажити суди, скоротити час на вирішення спірної ситуації тощо, водночас пропонуємо звернути увагу на процес медіації як на міжнародний, так і на національний, спосіб виконання процедури примирення в умовах воєнного конфлікту.

Медіація – це особливий метод врегулювання конфліктів, який при правильному використанні може допомогти ефективно та назавжди врегулювати той чи інший конфлікт. Медіація – це метод примирення, заснований на тому, що незалежна та нейтральна третя сторона – медіатор допомагає конфліктуючим сторонам у стислий термін спільними зусиллями та з урахуванням взаємних інтересів прийняти рішення, бажане або, щонайменше, прийнятне для кожної зі сторін (Pel, 2008). Медіаційна процедура складається з обов'язкових етапів та правил, яких медіатор має дотримуватися, зосереджуючи на їх послідовності та обов'язковості, проходження уваги сторін. В ідеалі конфліктуючі сторони, пройшовши етап дослідження власних інтересів, мають перейти до розробки взаємовигідних рішень, які в кінцевому результаті будуть висвітлені в медіаційній угоді не як компроміс, а як консенсус з урахуванням інтересів кожної зі сторін.

Медіація використовувалась як мирний метод вирішення конфліктів з того часу, як у світі почалися війни. Перші спроби застосування медіації були датовані в Китаї ще приблизно 4000 р. до н. е. Саме у Стародавньому Китаї Конфуцій рекомендував сторонам конфлікту зустрітися у присутності нейтрального миротворця, який допоможе їм досягти згоди (Moore, 2012). Медіація практикувалась й у Стародавній Греції, а також як посередництво під час конфліктів медіаційна процедура використовувалась і в римській цивілізації (Miranda, 2014).

Отже, як бачимо, медіація не є новацією, вона має довгу історію в багатьох культурах та цивілізаціях. Медіація давно використовується в різних сферах людської діяльності для стимулювання ефективного спілкування між сторонами конфлікту та надання допомоги у пошуку взаємоприйнятних рішень для його вирішення.

У стародавніх культурах Північної Америки одним із обов'язків вождів індіанських племен була необхідність виступати в ролі миротворця та медіатора у разі виникнення будь-яких конфліктів у племені. Наприкінці 60-х років XVIII ст. в Англії були створені перші спеціальні ради примирення, завданням яких було надання допомоги у вирішенні конфлікту в галузях промисловості (Потьомкіна, 2019).

Медіація має глибоке коріння в єврейській історії. Кінцевим результатом врегулювання суперечок через Єврейську раду примирення було обов'язкове досягнення консенсусу між сторонами конфлікту. На міжнародному рівні до допомоги медіаторів вдаються у разі потреби врегулювати конфлікти між різними країнами та

соціумами. Зокрема, за участю медіаторів було досягнуто згоди між Ізраїлем та Палестиною про виведення ізраїльських військ із міста Хеврон на березі річки Йордан (січень 1997 р.). Навички медіатора допомогли Нельсону Манделі в 2005 р. об'єднати зусилля вчених і політиків у боротьбі зі СНІДом у вирішенні конфлікту, що виник у ПАР через поширення цього захворювання. Президент Південної Кореї Кім Де Чжун у жовтні 2000 року отримав Нобелівську премію миру за участь у врегулюванні конфлікту між Північною та Південною Кореєю. Завдяки навичкам медіатора йому вдалося реалізувати програму возз'єднання 70 млн корейців (Потьомкіна, 2019).

У країнах, які вже запровадили медіацію і відчули користь цієї "ресурсозберігаючої технології" розгляду суперечки, держава підтримує медіацію на законодавчому рівні. Зокрема, у Великій Британії сторони, які не застосували медіацію як досудову процедуру, позбавляються права на відшкодування витрат, пов'язаних із розглядом справи у суді, навіть у разі виграшу справи. Окрім того, держава фінансує службу державних медіаторів, вважаючи, що це більш фінансово доцільно, ніж завантажувати судову систему малими позовами. Схожа ситуація склалася в Ізраїлі, де створена й існує спеціальна система розгляду "малих позовів" за допомогою медіаторів. У більшості країн законодавчо встановлено, що медіація є обов'язковою процедурою, якщо суддя визнає суперечку такою, що може бути вирішеною за допомогою медіації. Також відпадає необхідність залучення виконавчої служби до виконання досягнутих домовленостей. Рішення, яке сторони прийняли самостійно і вважають справедливим для себе, зазвичай виконуються самостійно і в добровільному порядку (Єрьоменко, 2020).

Важливими джерелами для вивчення теми мирних врегулювань в умовах збройних конфліктів є такі міжнародні документи, як Конвенція про мирне вирішення міжнародних зіткнень (Convention for the pacific settlement..., 1899), Принципи і настанови для ведення міжнародних переговорів (UN General Assembly, 1999), Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх стосунків і співпраці між державами, ухвалені згідно зі Статутом ООН (United Nations Digital Library, 1971).

Статтею 33 Розділу VI "Мирне розв'язання спорів" Статуту ООН встановлено, що "Сторони, які беруть участь у будь-якому конфлікті, продовження якого могло б загрожувати підтримці міжнародного миру й безпеки, повинні насамперед намагатися вирішити конфлікт шляхом переговорів, обстеження, посередництва, примирення, арбітражу, судового розгляду, звернення до регіональних органів або угод чи інших мирних засобів на власний вибір" (Організація Об'єднаних Націй, 1945). Статтею 1 Типового закону про міжнародну комерційну медіацію (та міжнародні мирові угоди, досягнуті в результаті медіації) визначається процедура, яка може називатися медіацією, погоджувальною процедурою або позначатися терміном аналогічного сенсу та в рамках якої сторони просять третю особу (медіатора) чи осіб (залежно від категорії та складності справи) надати їм допомогу у спробі досягти дружнього врегулювання своєї суперечки, що виникла з договірних чи інших правовідносин у зв'язку з ними (United Nations, 2018). У міжнародній науковій літературі медіацію зазвичай називають "участю та допомогою" третьої сторони при вирішенні спору між конфліктуючими сторонами. Мета третьої сторони – посередника полягає в тому, щоб заохотити сторони досягти задовільної для всіх учасників конфлікту угоди (Zartman, & Touval, 1985; Crocker, Hampson, & Aall, 2003; Bercovitch, & Jackson, 2009). Закон України

"Про медіацію" визначає медіацію як позасудову добровільну, конфіденційну, структуровану процедуру, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів (Верховна Рада України, 2021).

Метою та завданням дослідження є висвітлення власного практичного досвіду щодо застосування процедури медіації (посередництва) в умовах збройного конфлікту, характеристика основних суб'єктів медіації – сторін конфлікту та медіатора, а також аналіз їх рішень щодо використання процедури медіації. Дослідження дає змогу краще зрозуміти складність посередництва у збройному конфлікті, зокрема, дозволяє виявити мотиви конфліктуючих сторін і медіатора.

Методи

Під час здійснення дослідження використовувався теоретичний аналіз наукових публікацій з обраної тематики. Основними джерелами дослідження є законодавство України, міжнародні документи та міжнародні угоди України щодо мирного врегулювання конфліктів, а саме: Декларація про принципи міжнародного права, що стосується дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй; Конвенція про мирне вирішення міжнародних зіткнень; Статут Організації Об'єднаних Націй. Для пошуку, узагальнення та систематизації цих документів було використано офіційні вебсторінки міжнародних організацій та інформаційно-пошукову систему "Законодавство України". Здійснено аналіз наукових досліджень міжнародних фахівців медіаторів з питань медіації та переговорних процесів щодо мирного врегулювання спорів. Використано діалектичний, історичний, порівняльно-правовий методи для відстеження трансформації поглядів під час дослідження міркувань та практичного досвіду вчених-медіаторів щодо доцільності використання процедури медіації під час врегулювання різного рівня конфліктних ситуацій; системно-структурний, формально-логічний методи – для визначення положень, які доцільно врахувати у процесі запровадження та використання медіаційної практики, процедури чи певних її складових під час переговорних процесів в умовах збройного конфлікту. Розробка авторських пропозицій щодо доцільності використання процедури медіації та безпосереднього залучення медіаторів до роботи з військовослужбовцями, цивільним населенням та під час переговорних процесів, а також задля розбудови нової культури спілкування та інституту примирення, здійснювалась за допомогою загальних методів наукового пізнання, аналізу, узагальнення та синтезу.

Результати

Медіація на сьогодні є одним із найпоширеніших методів вирішення збройних конфліктів, головним чином завдяки своїй гнучкій процедурі, що дозволяє сторонам добровільно приймати рішення щодо їх участі в медіації, здійснювати вільний вибір медіатора та приймати або відхиляти умови вирішення конфлікту, встановлені під час медіаційної процедури. Перевагою медіації є низька вартість ведення процесу порівняно з використанням інших методів, заснованих на залученні до конфлікту третьої сторони, таких як арбітраж або військове втручання (Bergovitch, 1994). Унаслідок взаємодії між учасниками медіації, тобто сторонами конфлікту та медіатором з використанням дієвого процесу посередництва, медіаційну процедуру загалом найчастіше характеризують із трьох аналітичних перспектив: перша – як впровадження переговорного процесу, друга – наявність третьої сторони,

третя – залучення до конфлікту та комплексне управління конфліктом.

Основними факторами, що впливають на характер, процес та безпосередньо результат медіації, звичайно є самі сторони конфлікту та посередник. Важливою складовою медіаційного процесу є бажання та мотиви учасників медіації, оскільки саме вони впливають на їх ставлення та поведінку в процесі медіації. Сучасні збройні конфлікти вирізняються наявністю значної різноманітності сторін, що воюють. Ця асиметрія насамперед виявляється у правовому статусі сторін конфлікту (державних і недержавних суб'єктів), а також здатності та ресурсу щодо ведення військових дій, якими вони володіють. Наслідком такого плюралізму сторін конфлікту є високий рівень диференціації мотивів, які сторони конфліктної ситуації демонструють, коли вирішують розпочати медіаційне посередництво.

Медіаційна процедура – це розширення та продовження мирного процесу під час вирішення конфлікту, завершення якого закріплюється в резолюції. Медіація ґрунтується на мирному втручанні зовнішнього суб'єкта – медіатора у триваючий конфлікт між двома або більше суб'єктами. Залучення медіатора має бути узгоджене сторонами конфлікту без нав'язування саме цього посередника для участі у процесі вирішення конфлікту, оскільки медіація – це завжди добровільний, ненасильницький, необов'язковий процес (на відміну від арбітражу або військового втручання). Медіатор долучається до вирішення внутрішнього або міжнародного конфлікту, щоб змінити, вирішити, модифікувати або вплинути на конфлікт за допомогою особистих фахових і структурних медіаційних заходів, використовуючи дієвий процес медіації, власний досвід, знання, ресурси, дослідження та розуміння інтересів суб'єктів конфліктної ситуації.

Медіація – це передусім вихід із будь-якої конфліктної ситуації з позиції: "чого ви хочете?", "що для вас важливо?", "чому для вас це важливо?". Такий підхід орієнтований на вирішення спору з точки зору справедливості з обов'язковим урахуванням розуміння справедливості кожною зі сторін. Зауважимо, що під час проведення медіації нейтральний посередник (медіатор) створює емоційно комфортні умови для конфліктуючих сторін, а основною метою процесу медіації є досягнення взаємовигідного вирішення конфлікту зі збереженням або відновленням відносин між суб'єктами соціальної взаємодії, які перебувають у стані конфлікту. Таким чином, медіація – це бесіда між конфліктуючими сторонами за участю третьої незалежної сторони – медіатора, людини, що поводить себе нейтрально щодо сторін і відповідає за якість проведення цієї бесіди. Медіатор ставить питання, відповідаючи на які, сторони конфлікту спочатку визначають свої інтереси, а потім, виходячи з того, чого вони хочуть досягти, самостійно віднаходять рішення. Сама якість бесіди визначається обов'язковістю виконання структури ведення процедури медіації, побудованої на дотриманні основних принципів медіаційної роботи з урахуванням життєвих правил.

Отже, на процес медіації безпосередньо впливає медіатор: дотримання ним правил та принципів ведення медіаційного процесу, мотиви ведення медіації, індивідуальний діапазон його навичок та досвід ведення переговорів, а також політичні відносини із суб'єктом, представником якого він є (державою чи міжнародною організацією). Роль посередника може виконуватися окремими особами, державами, міжнародними організаціями, неурядовими організаціями та представниками місцевих громад. Проводиться медіація так званим гене-

ральним посередником, який керує командою осіб, які співпрацюють, включаючи також таких учасників переговорів, як помічники посередників, які призначені для ведення переговорів з окремих питань та мають значний вплив на вирішення конфліктів, а також експертів, які часто є очільниками різних комітетів і консультують головного посередника щодо стратегічних рішень (Żakowska, 2017).

Природа посередництва полягає в мирному залученні особи ззовні, тобто до переговорного процесу між сторонами збройного конфлікту залучається посередник для проведення процедури медіації та вирішення суперечки. На сьогодні ми спостерігаємо, що світова практика залучення медіаторів до урегулювання військових конфліктів демонструє нам, що медіатором може бути фізична особа, держава, міжнародна урядова чи неурядова організація або інші суб'єкти, наприклад представники місцевої громади. Можна визначити такі основні принципи готовності медіатора до роботи як посередника в конфлікті: однозначний мандат на участь у медіації від усіх сторін конфлікту; готовність проводити процедуру медіації задля пошуку прийнятного рішення для вирішення конфлікту шляхом переконання сторони розпочати спілкування щодо узгодження спірних питань; готовність сторін до вирішення конфлікту, оскільки його продовження може призвести до тяжкого порушення політичних інтересів держави чи організації, яку представляє посередник; пряме запрошення до проведення медіації, надіслане однією або обома сторонами конфлікту; прагнення зберегти певну загальну структуру, частина якої викликає спірні питання у сторін (напр., посередництво Сполучених Штатів у суперечці між Грецією та Туреччиною, дві впливові країни-члени НАТО); сприйняття процедури медіації як способу продовження переговорного процесу та посилення впливу завдяки створенню медіатором відчуття нейтральності або почуття вдячності за участь у процесі; розгляд медіації як політичного інструменту, який дозволяє медіатору досягти результатів медіаційної процедури, не викликаючи зайвого спротиву, а іноді також мати здатність, у тому числі політичну, стратегічну, дипломатичну, впливати на сторони конфлікту.

У дослідженні також розглянемо й інші медіаційні процеси та інструменти в умовах збройного конфлікту, які застосовуються безпосередньо всередині країн, що воюють, оскільки збройний конфлікт завжди призводить до великої кількості загиблих та постраждалих людей, зруйнованих домівок, каліцтв, інвалідностей та понівеченого життя населення. Медіація використовується як метод примирення для досягнення взаєморозуміння між державними органами та цивільним населенням, покращення комунікації у військових підрозділах та колективах, усвідомлення та прийняття цивільним населенням наявної життєвої ситуації (зміна місця проживання, вступ члена родини до військових лав, загибель чи інвалідність близької людини тощо). Проведення медіаційної процедури як процедури примирення в таких випадках сприяє запобіганню невіршеності щодо травмуючих подій та спричинення нового насильства. Конфлікт високої інтенсивності та моральна втома людей завдає глибоких ран особистості, спільноті і суспільству загалом поза межами політичного поділу, економічних труднощів і руйнування інфраструктури та призводить насамперед до руйнації людських зв'язків, втрати довіри, позбавлення людей відчуття людяності, масово знижує самооцінку людей, їх здатність до емпатії та саморегуляції власної поведінки, руйнуючи соціальну тканину соціуму. Отриманий страх і крихість відносно підтримують індивідуальність людей і розпалюють внутрішні осередки насильст-

ва в населенні замість необхідного прийняття ситуації та морального "одужання". Визнання наявності травми та її інтеграція під час роботи медіатора щодо примирення є важливою для відновлення у людей повсякденної нормальної життєдіяльності, функціонування та розриву циклів насильства від конфліктів. Варто зауважити, що поняття "одужання" – термін, який часто вживається в цьому контексті, може означати закриття потреб або вирішення ситуації певним чином, який насправді для постраждалих людей не буде відповідати величині того горя і болю, що вони пережили, та втратам, через які їм довелося пройти. Оскільки всі люди по-різному реагують на травму та порушення власних потреб, то необхідно розуміти, що для багатьох людей процедура примирення стане можливістю навчитися жити з невіршеною травмою.

Проте побудова тривалого миру вимагає розв'язання проблеми емоційно-психологічного впливу військового конфлікту на населення. Медіаційна робота з примирення, зосереджена на побудові шляху виходу з проблемної ситуації, на моральному стані та на стосунках людей, допомагає створити простір для "важких діалогів", які потрібно вести в сім'ях, між певними групами людей, передусім з метою надання можливості та організації відповідного місця для вивільнення емоцій, а вже після цього для конструктивної розмови щодо побудови схеми дій для виходу зі складної життєвої або ж конфліктної ситуації. При цьому процедура медіації також може допомогти поєднати колективну та суспільну природу примирення з його більш особистими та приватними аспектами. Примирення не може базуватися на "винуватому мовчанні" про минуле насильство, погодженні з безкарністю чи помилками минулого. Зосередження всієї медіаційної процедури відбувається не на "копирсанні у минулому", пошуку винних тощо, а саме на сьогоденні (сьогоднішній ситуації) та на конструюванні дієвої моделі бажаного майбутнього. Примирення в медіації має на меті досягнення справедливості, визнаючи, що справедливість має відплатний, відновний і розподільний вимір. Для багатьох людей і груп населення, які постраждали від насильницького конфлікту, відчувати "справедливість" у зв'язку з минулим насильством і примиритися з минулим означає більше, ніж покарати злочинців. Це передбачає дотримання справедливості стосовно їхнього життя, вивільнення від досвіду несправедливості та образи, забезпечення можливості здійснення нових кроків до побудови власного іншого майбутнього, зміну структури насильства через соціальну справедливість. На державному рівні це означає безперервне впровадження певних новітніх процесів застосування медіації, визнання дієвих методів примирення, реформування державних інституцій, які сприятимуть інклюзивності, підзвітності та законності державних інститутів, здійснення державних соціально-економічних перетворень, робота над поглибленням громадянської довіри задля комфортного соціального співіснування та підвищення рівня згуртованості людей. Ці новітні зміни мають на меті відновлення права як міри свободи людини задля розбудови справедливості та миру.

Робота медіаторів з цивільним населенням та військовослужбовцями щодо примирення із застосуванням дієвої медіаційної процедури в поєднанні із суворим дотриманням медіаційних правил та етичних норм може відбуватися в будь-який момент часу протягом усієї тривалості конфлікту. Працювати над примиренням можна і потрібно під час усіх фаз конфлікту. Найчастіше примирення розглядають, на жаль, лише в контексті офіційних переговорів конфліктуючих сторін і як явище, першо-

чергово актуальне після військових періодів під час державних криз. Проте досвід демонструє, що застосування медіаційної процедури може здійснюватися не винятково під час переговорів чи після військових конфліктів. Медіаційні ініціативи із примирення та трансформації людських відносин є актуальними до, під час та після офіційного миру, і довгий період після його досягнення. Також медіатори можуть бути залучені до супроводу роботи із запобігання конфліктним спалахам, ескалаціям щодо продовження та повторення жорстокого конфлікту, здійснення роботи із побудови та підтримки миру.

В умовах сьогодення необхідно створювати та застосовувати різні підходи до примирення в роботі з військовослужбовцями і цивільним населенням, які будуть здійснювати й об'єднувати фахівців різних галузей задля розвитку миротворчої, гуманітарної, профілактичної довгострокової місії держави без конкуренції та змагальності лише для доповнення й узагальнення різного практичного досвіду. Як приклад, увагу медіаційних фахівців можна зосередити на побудові стосунків через розбіжності в контексті допомоги переміщеним особам, психосоціальної підтримки людей або роботи з відновлення соціальної інфраструктури. Медіаційну процедуру можна застосовувати як і окрему сферу роботи, так і як підхід щодо відновлення чи побудови стосунків, які можуть бути складовими інших ініціатив та процесів, і це охоплює цикл конфлікту.

Робота із примирення довготривала; потреби і пріоритети будуть змінними в робочому контексті відповідно до розвитку подій, плину часу, зміни сфер роботи медіатора в конфлікті, проблематики пріоритетності розгляду тем та вирішення тих питань, що є найбільш необхідними. Усі ці зміни впливають на хід медіаційної процедури та емоційний стан людей під час її здійснення, саме тому медіатор у своїй роботі із примирення докладає значних моральних зусиль, але керується розумінням необхідності їх витрачати, оскільки часто його робота охоплює навіть не одну людину чи декілька людей, а насправді цілі покоління людей.

Крім того, залучення медіаторів до роботи з військовослужбовцями та цивільним населенням під час військових конфліктів змінює людський досвід виходу з конфліктних ситуацій, додаючи вміння працювати з конфліктами та власними емоційними станами, конструктивно запобігати конфліктам, що є стимулом до змін і передається від покоління до покоління, – цей процес і має діяти як самостійний запущений механізм після здійсненої медіаційної процедури. Оскільки наслідки насильства та моральної втоми часто зберігаються протягом кількох поколінь, то це породжує потребу в діалозі поколінь із передачею передусім відповідних умінь роботи над собою, а не болю та травм минулого. Досвід батьків і дідів неминуче вплине на наступні покоління, але ми маємо сприяти діалогові, набуттю нових навичок порозуміння та прийняття, а не мовчанню, яке часто виникає між поколіннями як прагнення захиститися, а насправді є перешкодою для примирення.

Незалежно від конкретної змістовної спрямованості заходів, які здійснюють медіатори із примирення, потребують тонкого розуміння наслідків насильства та моральної втоми для різних соціальних груп населення: жінки і чоловіки; молодь; особи з обмеженими можливостями; гендерні та сексуальні, етнічні, мовні чи релігійні меншини; і корінні народи. Процедура медіації вимагає адаптивного та постійного дотримання правил і принципів, а також обізнаності медіатора в можливих наслідках насильства та моральної втоми. У роботі з військово-

службовцями чи цивільним населенням, постраждалими внаслідок військових дій, використання процедури медіації в певних сталих, лінійних, формальних термінах та форматах не корисне, саме тому потрібно враховувати те, що кожна процедура буде різною і потребує від медіатора різноманітності підходів або ж залучення різних фахівців відповідно до різних контекстів, які також можуть бути змінними у часі. У зв'язку із цим необхідно розуміти, що медіаційна процедура – це не один процес (напр., зустріч), а здебільшого серія ініціатив, які з часом додають кумулятивного впливу. Різноманітність ініціатив (різних за масштабом, обсягом та фокусом уваги) формує найбільш дієвий і ефективний підхід застосування медіаційної процедури як процедури примирення військовослужбовців, цивільного населення та груп людей, постраждалих в умовах збройних конфліктів.

Якщо розглядати медіацію як міжнародний інструмент примирення в умовах збройного конфлікту, то медіація – це процес управління або вирішення конфлікту між державами через залучення до переговорів третьої сторони за згодою учасників бойових дій. Це один з основних дипломатичних інструментів, доступний третім сторонам, які прагнуть зменшити насильство, знайти спільні угоди щодо вирішення конфліктних питань і змінити войовничі відносини. Для досягнення примирення між країнами, що воюють, можуть залучатися різні медіатори в будь-якій кількості як посередники, які можуть бути представлені як окрема особа, група медіаторів, посередницька агенція, що забезпечує основу для посередництва в міждержавних конфліктах і громадянських війнах. Медіатором може також бути й окрема країна, офіційна чи неофіційна група країн, регіональні чи глобальні міжурядові організації, організації громадянського суспільства в країні чи за її межами або навіть іноді особи, які діють абсолютно самостійно. Усі ці різні типи медіаторів, що працюють під час процедури примирення в умовах військових конфліктів, вживають заходів, які об'єднують сторони для досягнення згоди щодо суті конфлікту чи процедури його врегулювання, не покладаючись на використання прямої сили чи авторитету, заснованого на законі. Однак вони вирізняються високим рівнем мотивації, власним стилем, доступом до сторін конфлікту, важелями впливу чи авторитетом для них, високим ступенем неупередженості та нейтральністю, а також здатністю до внутрішньої координації. На шляху від війни до миру посередництво відіграє важливу роль. Медіатори виконують незначні, але важливі завдання в процесі вирішення конфлікту, включаючи діагностику проблеми, залучення сторін до переговорної процедури, пошук форми врегулювання та допомогу в розробці гарантій виконання досягнутих рішень, а також багато інших обов'язків. Для того, щоб якісно виконувати ці завдання, посередникам необхідно постійно зміцнювати довіру до медіатора як до фахівця, дотримуючись правил медіації, посилювати вплив через демонстрацію дієвої медіаційної процедури, а також повною мірою взаємодіяти та використовувати свої фахові здібності.

Інструментами врегулювання конфлікту під час процедури медіації є: забезпечення досягнення сторонами власних цілей та глибоке дослідження власних інтересів; отримання ними вигоди; аналіз прибутків і збитків через проведення процедури медіації; робота над безвихідною ситуацією в конфлікті задля побудови дієвих шляхів виходу із неї; використання медіації як політичної стратегії; використання медіації як комунікаційної стратегії; зменшення тиску міжнародної спільноти та використання медіації як стратегії "збереження обличчя" (розбудова позитивного

іміджу, отримання переваг тощо); балансування можливостей і позицій у конфлікті (потенційна асиметрія сторін у конфліктній ситуації, різний міжнародно-правовий статус сторін); використання медіатора-посередника як модератора процедури виходу з конфліктної ситуації через використання переговорного процесу, а також як верифікатора та гаранта реалізації можливої угоди.

Там, де тривають офіційні процеси посередництва та переговорів, відбувається переформатування наративів на рівні еліт, що дозволяє будувати відносини, спрямовані на ненасильницьку політику, що сприяє вибудові шляхів взаємодії до взаємоприйнятної, взаємозалежного майбутнього. Як приклад, можна навести Белфастську Угоду Страсної п'ятниці 1998 року, коли уряди Великої Британії та Ірландії почали співпрацювати в переговорному процесі, оскільки політичні еліти уніоністів і націоналістів громади в Північній Ірландії відчули потребу працювати разом. Із часом неофіційний відступ усіх сторін від несумісного утвердження культурного та територіального панування було перекофігуровано як спільне прагнення до примирення зі спільним інтересом до свободи від сектантських переслідувань.

Якщо розглядати медіацію як міжнародний дипломатичний інструмент примирення в умовах збройного конфлікту, то необхідно розуміти, що основна тема обговорення конфліктуючих сторін і результат процедури медіації будуть залежати від типу та характеру конфлікту:

✓ *у випадках внутрішньодержавного або громадянського конфлікту* спірні питання виникають в одній політичній одиниці або системі управління. У цьому разі діалог про співіснування та суспільний договір відбувається в межах розколотого, але загального територіального простору, а основна тема обговорення під час медіаційної процедури з примирення зазвичай передбачає бачення спільного майбутнього та вирішення проблем різних груп у конфлікті; *у випадках міждержавних конфліктів*, таких як: конфлікт між Вірменією та Азербайджаном, Індією та Пакистаном, Ізраїлем та Палестиною, Російською Федерацією та Україною, не може існувати єдиного суспільного договору. Побудова держави чи нації на основі ідентичності в цьому випадку передбачає жорсткі, взаємовиключні наративи, які перешкоджають мирному врегулюванню. За таких обставин робота з примирення більше спрямована на досягнення домовленостей про взаємоприйнятне та взаємозалежне майбутнє, а не на спільне майбутнє, а також розглядається можливість співіснування сторін конфліктів як сусідів, а не соціальної згуртованості;

✓ *у контексті асиметричного, сепаратистського конфлікту*, такого як грузино-абхазський, початок російсько-українського збройного конфлікту (ЛНР, ДНР), основна тема медіаційної процедури про "спільне бачення", яке багато хто вважає невід'ємною складовою примирення, недоречне. Для групи чи організації, яка прагне до самовизначення, "спільне майбутнє" і "соціальна згуртованість" розглядаються як реінтеграція або поглинання домінантною державою. Тому дебати про "національний проект" з обох сторін конфлікту мають у своїй основі фундаментальну ідентичність питань. Примирення як таке залишається дуже актуальним, але сам процес розбудови держави чи нації є невід'ємною частиною конфлікту;

✓ *гібридні або проксі-конфлікти*, такі як у Лівії чи Сирії, створюють зовсім інший ряд проблем для примирення, оскільки робота ведеться в умовах, де зовнішні держави зацікавлені в конкретних результатах у дуже складному і роздробленому контексті конфлікту, що

спонукає до розгляду ряду питань щодо підзвітності та власності і призводить до відсутності зацікавлення сторін у національно-державному будівництві та ініціативах примирення.

Дискусія і висновки

У статті висвітлено новий погляд та деякі особливості щодо застосування процедури медіації (посередництва) під час вирішення збройних конфліктів, характеризуються основні суб'єкти медіації – сторони конфлікту та медіатор, а також здійснено аналіз їх рішень щодо використання процедури медіації. Дослідження дає змогу краще зрозуміти складність посередництва у збройному конфлікті, зокрема, дозволяє виявити мотиви конфліктуючих сторін і медіатора. У статті пропонується розглянути медіацію як стрімко зростаючу сферу та практику міжкультурного та міжнародного посередництва і примирення.

Розглянемо також декілька напрямів, у яких доречно на практиці використовувати медіаційну процедуру під час різних фаз військових конфліктів та задля розбудови світової культури примирення:

✓ нова вертикаль відносин – соціальний договір: зміцнення верховенства права і доступ до правосуддя; побудова та прийняття представницької політики; інституалізація поваги, рівності та різноманітності поглядів людей;

✓ робота з минулим – насильницькою спадщиною: виявлення та документування воєнних злочинів та військових правопорушень, створення бази та архівування даних про зниклих безвісти; пошук і розповідь правди про події війни від свідків війни; вшанування пам'яті загиблих; робота з травмами; притягнення винних до відповідальності; робота з людьми щодо прийняття минулого та пробачення; виплата репарацій;

✓ робота над згуртованістю та співіснуванням: побудова інституту примирення через довіру між людьми та спільнотами; забезпечення діалогу для обговорення та вирішення проблемних питань; розширення можливостей жертв та постраждалих; реінтеграція колишніх учасників бойових дій; створення соціальних можливостей (доступні, зручні, конфіденційні, із залученням кваліфікованих фахівців місця для моральної підтримки громадян – створення просторів для розповідей про минуле, біль сьогодення та вивільнення емоцій);

✓ розвиток справедливого та взаємозалежного майбутнього під час зародження нової економічної епохи: реформування економічних галузей; сприяння економічним реформам; створення нових / множинних наративів; бачення економічного майбутнього та побудова нового світового сценарію існування; встановлення демократичного контролю над силами безпеки; посилення механізму щодо впровадження дієвих інструментів вирішення конфліктів ненасильницьким способом.

Робота у цих сферах взаємопов'язана, а іноді дублююча, що свідчить лише про те, що реальність не піддається чітким категоріям. Немає потреби описувати вичерпний чи ексклюзивний перелік заходів, а також спосіб, у який має бути сфокусована медіаційна діяльність, оскільки вона не повинна бути використана як певний набір правил чи лінійний порядок. Ці сфери подано задля обговорення та створення нових наративів, які сприятимуть розвитку справедливого та взаємозалежного світового майбутнього, основою якого має стати інститут примирення. Наприклад, розслідування воєнних злочинів та військових правопорушень – це частина розв'язання проблеми спадщини минулого насильства, але цей процес також сприяє і формуванню суспільних відносин, розбудові нового суспільного договору шляхом запобігання можливості особам, які відповідають за серйозні

злочини, виконувати політичні чи військові функції, що, у свою чергу, допомагає розвивати справедливе та взаємозалежне майбутнє, сигналізуючи, що ніхто не вище закону, і наголошуючи на важливості прав людини.

Мета медіації – допомога у спілкуванні під час вирішення спірних питань у процесі ведення переговорів з метою зміни сприйняття відносин під час вирішення конфліктної ситуації чи зміни поведінки сторін без застосування фізичного насильства, а також заохочення сторін до вирішення конфліктних питань і подальшого співробітництва у рамках міжнародно-правових норм взаємодії задля досягнення задовільної двосторонньої угоди. Примирене суспільство – найкраща форма попередження конфліктів і ключ до збереження миру в довгостроковій перспективі.

Враховуючи реалії сьогодення, можна зробити висновок, що в сучасному світі навички медіатора необхідні під час взаємодії людей, а процедура медіації може стати місцем здійснення комфортної та довірчої бесіди для вивільнення емоцій без ескалації конфлікту в присутності керуючого цим процесом фахівця – медіатора; для конструктивного спілкування, під час якого співрозмовники вміють почути і зрозуміти думку іншого суб'єкта, а також здатні отримати від спілкування користь та цінність; надання допомоги в пошуку взаємовигідного прийнятного рішення при врегулюванні конфліктних ситуацій між людьми, а також установами, організаціями, країнами та соціумами. Це дослідження підтверджує, що медіація є сучасним способом вирішення конфліктів, який беззаперечно викликає значний інтерес і схвалення у використанні різних соціальних груп населення, наприклад таких, як представники та діячі на політичних аренах, і є дієвим інструментом примирення під час військових конфліктів у роботі з військовослужбовцями, їхніми сім'ями та постраждалими внаслідок військового конфлікту населенням.

Список використаних джерел

- Басова, І. (2024). Медіація в умовах воєнного стану. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Юридичні науки*, 2(70).
- Верховна Рада України. (2021). *Про медіацію* (закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
- Срьоменко, Г. (2020). *Перспективи розвитку медіації в Україні*. <https://ukrmediation.com.ua/files/content/Perspectivy.pdf>
- Озерський, І. (2020). *Актуальні проблеми медіації в юрисдикційному процесі України*. Видавництво ЧНУ ім. Петра Могили.
- Організація Об'єднаних Націй. (1945). *Статут Організації Об'єднаних Націй* (від 26.06.1945). https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf
- Потьомкіна, Ю. (2019, 17 вересня). Секрети медіації. *Юридична газета*, № 38-39 (692–693). <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/sekrety-mediacyi.html>
- Besemer, Christoph. (1994). *Mediation: Vermittlung in Konflikten*. Stiftung Gewaltfreies Leben.
- Bercovitch, J. (1994). The structure and diversity of mediation in international relations. In J. Bercovitch (Ed.), *Mediation in International Relation. Multiple Approaches to Conflict*. Macmillan.
- Bercovitch, J., & Jackson, R. (2009). *Conflict Resolution in the Twenty-first Century*. University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Convention for the pacific settlement of international disputes. (1899). <https://docs.pca-cpa.org/2016/01/1899-Convention-for-the-Pacific-Settlement-of-International-Disputes.pdf>
- Crocker, C.A., Hampson, F.O., & Aall, P.R. (2003). Ready for prime time: the when, who and way of international mediation. *Negotiation Journal*, 19(2).
- Miranda, A. (2014). The origins of mediation and the A.D.R. tools. In A. Miranda (Ed.), *Mediation in Europe at the cross-road of different legal cultures*. Arcane.

Moore, Ch.W. (2012). *Mediacje: Praktyczne Strategie Rozwiązywania Konfliktów*. Oficyna.

Pel, Machteld. (2008). *Referral to Mediation: A Practical Guide for an Effective Mediation Proposal*. SDU uitgevers.

UN General Assembly. (1999, Jan 20). *Principles and guidelines for international negotiations: resolution*. <https://www.refworld.org/legal/resolution/unga/1999/en/12208>

United Nations Digital Library. (1971). *Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations*. UN. General Assembly (25th sess.: 1970). <https://digitallibrary.un.org/record/202170?v=pdf>

United Nations. (2018). *UNCITRAL Model Law on International Commercial Mediation and International Settlement Agreements Resulting from Mediation*. https://uncitral.un.org/en/texts/mediation/modellaw/commercial_conciliation

Zartman, I.W., & Touval, S. (1985). International mediation: Conflict resolution and power politics. *Journal of Social Issues*, 41(2), 27–45. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1985.tb00853.x>

Żakowska, Marzena. (2017). Mediation In Armed Conflict. *Security and Defence Quarterly*, 7(4).

References

- Basova, I. (2024). Mediation in martial law. *Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management. Legal Sciences. Issue*, 2(70) [in Ukrainian].
- Besemer, Christoph. (1994). *Mediation: Vermittlung in Konflikten*. Stiftung Gewaltfreies Leben.
- Bercovitch, J. (1994). The structure and diversity of mediation in international relations. In J. Bercovitch (Ed.), *Mediation in International Relation. Multiple Approaches to Conflict*. Macmillan.
- Bercovitch, J., & Jackson, R. (2009). *Conflict Resolution in the Twenty-first Century*. University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Convention for the pacific settlement of international disputes (1899). <https://docs.pca-cpa.org/2016/01/1899-Convention-for-the-Pacific-Settlement-of-International-Disputes.pdf>
- Crocker, C.A., Hampson, F.O. & Aall, P.R. (2003). Ready for prime time: the when, who and way of international mediation. *Negotiation Journal*, 19(2)
- Miranda, A. (2014). The origins of mediation and the A.D.R. tools. In A. Miranda (Ed.), *Mediation in Europe at the cross-road of different legal cultures*. Arcane.
- Moore, Ch.W. (2012). *Mediacje: Praktyczne Strategie Rozwiązywania Konfliktów*. Oficyna.]
- Ozersky, I. (2020). *Current problems of mediation in the jurisdictional process of Ukraine*. Petro Mohyla ChNU Publishing House [in Ukrainian].
- Pel, Machteld. (2008). *Referral to Mediation: A Practical Guide for an Effective Mediation Proposal*. SDU uitgevers.
- Potjomkina, Yu. (2019, Sep 17). Secrets of Mediation. *Legal Newspaper*, No. 38-39 (692–693) [in Ukrainian]. <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/sekrety-mediacyi.html>
- UN General Assembly. (1999, Jan 20). *Principles and guidelines for international negotiations: resolution*. <https://www.refworld.org/legal/resolution/unga/1999/en/12208>
- United Nations. (2018). *UNCITRAL Model Law on International Commercial Mediation and International Settlement Agreements Resulting from Mediation*. https://uncitral.un.org/en/texts/mediation/modellaw/commercial_conciliation
- United Nations. (1945). *Charter of the United Nations* (dated 26.06.1945). https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf
- United Nations Digital Library. (1971). *Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations*. UN. General Assembly (25th sess.: 1970). <https://digitallibrary.un.org/record/202170?v=pdf>
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2021). On mediation (Law of Ukraine dated 16.11.2021 No. 1875-IX) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
- Yeremenko, G. (2020). *Prospects for the development of mediation in Ukraine* [in Ukrainian]. <https://ukrmediation.com.ua/files/content/Perspectivy.pdf>
- Żakowska, Marzena. (2017). Mediation In Armed Conflict. *Security and Defence Quarterly*, 7(4).
- Zartman, I.W., & Touval, S. (1985). International mediation: Conflict resolution and power politics. *Journal of Social Issues*, 41(2), 27–45. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1985.tb00853.x>

Отримано редакцією журналу / Received: 31.10.24

Прорецензовано / 06.11.24

Схвалено до друку / Accepted: 08.11.24

Oliha SLIUSARENKO, PhD (Law)
ORCID ID: 0000-0003-0994-1010
e-mail: olya_sunnyday@ukr.net
National Academy of Security Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine

LEGAL NATURE OF MEDIATION IN THE CONDITIONS OF ARMED CONFLICT

B a c k g r o u n d . *Mediation in the realities of the modern world is one of the most common methods of peaceful resolution of armed conflicts, mainly due to its flexible procedure, which allows the parties to voluntarily decide on their participation in mediation, to freely choose a mediator, and to accept or reject the terms of conflict resolution established during the mediation procedures.*

M e t h o d s . *Dialectical, historical, comparative legal methods were used during the study of the reasoning of mediator scientists regarding the expediency of using the mediation procedure during the settlement of conflict situations; systemic-structural, formal-logical methods – to determine provisions that should be taken into account in the process of using mediation in conditions of armed conflict; methods of analysis, generalization and synthesis – for the development of author's proposals regarding the expediency of using the mediation procedure and the direct involvement of mediators in working with military personnel, civilians and during negotiation processes.*

R e s u l t s . *The study of different views of scientists on the role of a mediator – as a mediator directly during international political negotiations and peaceful settlements in the conditions of an armed conflict – is summarized and systematized. The main factors affecting the nature, process and directly the result of mediation in conditions of armed conflict are outlined. The role of a mediator during work on reconciliation with the civilian population and military personnel in conditions of armed conflict, as well as a negotiator during the negotiation process between warring parties is determined, and the mediation procedure is considered as an international instrument of reconciliation. The areas in which it is appropriate to use mediation in practice during various phases of military conflicts and for the sake of building a world culture of reconciliation have been developed and described.*

C o n c l u s i o n s . *The results of this study develop a new approach to the application of the mediation procedure (mediation) during the resolution of armed conflicts, characterize the main subjects of mediation – the parties to the conflict and the mediator, and analyze their decisions regarding the use of the mediation procedure. The study provides a better understanding of the complexity of mediation in an armed conflict. The article proposes to consider mediation as a rapidly growing field and practice of intercultural and international mediation and reconciliation.*

K e y w o r d s : *armed conflict, mediation, mediation procedure, mediation, parties, mediator, reconciliation.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.